

**Gaziantep Üniversitesi AYINTÂB
Araştırmaları Dergisi**

**Gaziantep University Journal
of AYINTÂB Studies**

e-ISSN: 2667-6257

Makale Adı: Arapça Kaynaklarda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Şahsiyeti

Article Name: The Personality of Seljuk Sultan Tugrul Bey in Arabic Sources

Yazar Adı: Avni Ömer LÜTFİOĞLU

Yazar Kurumu: Dr. Gaziantep Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Mezunu

Yazar E-Mail: avniomer@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0001-6335-7689

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 05.09.2025

Kabul Tarihi: 16.12.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Yayın Yıl: 2025

Yayın Cilt: 8

Yayın Sayı: 2

Sayfa Aralığı: 260-275

Doi: <https://doi.org/10.71353/gunaad.1698671>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Atıf: Lütfioğlu, Avni Ömer, Arapça Kaynaklarda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Şahsiyeti, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.2, 2025, ss.260-275.

Arapça Kaynaklarda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Şahsiyeti

Öz

Bu çalışma, Arapça tarih kaynaklarında Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey'in şahsiyetinin nasıl tasvir edildiğini ve özellikle Irak-Bağdat seferleri bağlamında hangi ölçütler üzerinden değerlendirildiğini incelemektedir. Araştırma, Arap tarihçilerin Tuğrul Bey'i yalnızca askeri ve siyasi başarılarıyla değil; dindarlığı, idare anlayışı, Abbasi hilafetiyle kurduğu ilişki ve uygulamalarının toplumsal yansımalarıyla ele aldıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Dandanakan Zaferi'nden (1040) sonra Tuğrul Bey'in Halife el-Kâim'e bağlılığını bildiren mektubu ve Halife'nin Başkadı el-Mâverdî aracılığıyla verdiği cevap, Selçuklular ile Abbasi hilafeti arasındaki ilk resmî temas olmuştur. Bu temas, Selçuklu yayılmasına Sünnî meşruiyet kazandırarak Irak ve Şam yönündeki ilerleyişin siyasi zeminini güçlendirmiştir.

11. yüzyıl ortalarında Abbasi hilafeti ciddi bir otorite kaybı yaşarken, Arslan el-Besâsîrî'nin Bağdat'ta fiilî hâkimiyet kurması krizi derinleştirmiştir. Bu ortamda Tuğrul Bey, 1055 ve 1060 yıllarında Bağdat'a iki sefer düzenlemiş; ikinci sefer Halife'nin kurtarılması ve Selçuklu otoritesinin Irak'ta kalıcı hâle gelmesiyle sonuçlanmıştır. Arap kaynakları, seferler sırasında yaşanan toplumsal gerilimlere rağmen Tuğrul Bey'i dindarlığı, hilm sahibi oluşu ve adaleti sınırlandırma çabalarıyla anmakta; buna karşılık Halife'nin kızıyla evlenmesi meselesini tartışmalı bir konu olarak öne çıkarmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, Arap tarih yazımında Tuğrul Bey'in şahsiyetinin meşruiyet, siyasal istikrar ve dinî otorite ekseninde inşa edildiğini göstermekte; Selçuklu-Abbasi ilişkilerinin yalnızca askeri müdahalelerle değil, sembolik ve toplumsal boyutlarıyla da ele alındığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tuğrul Bey, Irak, Bağdat, Selçuklular, Abbasi Devleti

The Personality of Seljuk Sultan Tugrul Bey in Arabic Sources

Abstract

This study examines how the personality of Tugrul Beg, the first sultan of the Great Seljuk State, is portrayed in Arabic historical sources and by which criteria it is evaluated, particularly in the context of the Iraq–Baghdad campaigns. It aims to demonstrate that Arab historians assessed Tugrul Beg not only through his military and political achievements but also in terms of his piety, administrative approach, relationship with the Abbasid caliphate, and the social repercussions of his policies.

Following the Battle of Dandanakan (1040), Tugrul Beg's letter declaring loyalty to the Abbasid caliph al-Qâ'im and the caliph's response conveyed through the chief judge al-Mâwardî constituted the first official contact between the Seljuks and the Abbasid caliphate. This interaction provided Sunni legitimacy to Seljuk expansion and strengthened the political foundation for their advance toward Iraq and Syria.

By the mid-eleventh century, the Abbasid caliphate was experiencing a severe decline in authority, exacerbated by the Turkish commander Arslan al-Basâsîrî's establishment of de facto control over Baghdad. In this context, Tugrul Beg launched two major campaigns to Baghdad in 1055 and 1060, the latter resulting in the rescue of the caliph and the consolidation of lasting Seljuk authority in Iraq. While Arabic sources record social tensions arising from logistical and disciplinary problems during these campaigns, they also emphasize Tugrul Beg's piety, forbearance, generosity, and efforts to restrain injustice. By contrast, his marriage to the caliph's daughter emerges as one of the most debated and controversial issues in Arab historiography.

In this respect, the study demonstrates that Tugrul Beg's personality in Arabic historical writing was constructed along the axes of legitimacy, political stability, and religious authority, revealing that Seljuk–Abbasid relations were interpreted not solely through military intervention but also through their symbolic and social dimensions.

Keywords: Tugrul Bey, Iraq, Baghdad, Seljuks, Abbasid State

Extended Abstract

This article aims to examine how the “personality” of Tughril Beg-understood as his character, personal qualities, administrative style, and political stance-was shaped within the historical, political, and sectarian tensions reflected in Arabic historiography. The main analytical framework of the study is built upon the nature of the relationship established with the Abbasid caliphate, which provided legitimacy for Seljuk expansion, and the ways in which this relationship was tested through crises centered on Baghdad. In this context, Tughril Beg is approached not merely as a military conqueror, but as the founder of a new political order in the Islamic world through the symbiotic relationship he formed with the caliphate. Evaluations found in Arabic sources indicate that his personality must be interpreted within this multilayered framework.

The letter of allegiance sent by Tughril Beg to the Abbasid Caliph al-Qā'im after the Battle of Dandanakan (431/1040), together with the Caliph's reply conveyed through the Chief Judge al-Māwardī, is presented as the “official” and continuous beginning of Seljuk-Abbasid relations. This contact endowed the Seljuks' westward expansion toward Iraq, Syria, and the Hijaz not only with military justification but also with religious and political legitimacy. As a result, Seljuk expansion came to be understood beyond the classical notion of conquest, framed instead as an endeavor to protect the caliphate, strengthen Sunnism, and establish order in the Islamic world. The majority of Arab historians interpret this initiative as a conscious and deliberate choice reflecting the Seljuk rulers' pursuit of Islamic legitimacy.

The article draws particular attention to the fragmented and fragile balance of power in Baghdad during the mid-eleventh century. The continued influence of the Buyids, the rise of the Turkish commander Arslan al-Basāsīrī to the rank of amīr al-umarā' with de facto authority, and the shifting alliances of Arab emirates in peripheral centers such as Mosul and Anbar significantly constrained the authority of Caliph al-Qā'im. The Caliph's eventual captivity further constituted the fundamental ground upon which Seljuk intervention could be justified not merely as a “conquest,” but as an effort to “rescue the caliphate.” Within this context, Tughril Beg's two Baghdad campaigns are discussed in Arabic sources both as actions that restored political stability and as developments that generated social tensions due to the presence of a large army in an urban environment.

The first Baghdad campaign took place in 447/1055. Baghdad came under Seljuk control, Arslan al-Basāsīrī withdrew to Anbar, and Mosul was incorporated into Seljuk authority. However, rebellions and conflicts surrounding the relative or stepbrother appointed to Mosul led to the attrition of a significant portion of Seljuk forces. Tughril Beg's forced withdrawal from Iraq reopened the political arena for al-Basāsīrī, who returned to Baghdad, seized the city, deliberately altered the symbols of political legitimacy by having the khuṭba proclaimed in the name of the Fatimid caliph, and took Caliph al-Qā'im hostage. Arabic sources portray this phase explicitly as an “authority crisis.”

The second Baghdad campaign was carried out at the beginning of 451/1060. After suppressing internal unrest-particularly the affair involving Ibrāhīm Yīnal-Tughril Beg advanced toward Baghdad, rescued the Caliph, and killed al-Basāsīrī, thereby rendering Seljuk authority in Iraq permanent. The article interprets this outcome not merely as a military success, but as a strategic turning point that sustained the near-collapse political structure of the Abbasid caliphate and opened the way for Seljuk expansion toward Syria and the Hijaz. It is further emphasized that this intervention may be regarded as the beginning of centuries-long Turkish rule in Iraq.

At the same time, Arabic sources do not present a one-dimensional portrayal of Tughril Beg. Complaints arising during the stationing of a large army in Baghdad are recorded in detail. Incidents involving coercion related to provisioning and lodging, allegations of forced entry into homes, marketplace disputes, and attempts to interfere in women's bathhouses are cited as concrete expressions of urban discontent. Moreover, the Seljuks' termination of Buyid rule-effective in the region for approximately 109 years-and the reorganization of administrative offices reinforced perceptions of “occupation” among certain social groups. Conversely, for populations burdened by Fatimid and Buyid domination, Seljuk arrival was interpreted as a clear form of “liberation.” Thus, the same historical developments acquired divergent meanings in the collective memory of different social groups within Arabic historiography.

Another major axis of debate concerns Tughril Beg's marriage to the Caliph's daughter. The marriage of a woman of Hāshimī lineage to a Turkish ruler was regarded as “unusual” according to the social and religious norms of the period and was criticized by some authors as a symbolic assertion of political parity and influence. This marriage is interpreted as a historical turning point that transformed the nature of relations between the caliphate and the Turkish sultanate. Despite Tughril Beg's declarations of loyalty, critical sources emphasize the perception that he asserted his sovereign authority and, in certain matters, placed pressure on the Caliph's consent.

The Arabic sources consulted in this study-such as Ibn al-Jawzī, Ibn al-Athīr, Ibn Kathīr, al-Suyūfī, al-Dhahabī, al-Yāfi'ī, and al-Iṣfahānī-portray Tughril Beg in varying tones. While one line of interpretation emphasizes virtues such as piety, forbearance, generosity, justice, avoidance of plunder, and reluctance to shed blood, another highlights his inability to restrain military excesses, the growing pressure on urban populations, and policies described as oppressive or morally ambiguous. The article argues that these contradictions become more intelligible when considered in light of the disciplinary and logistical challenges of maintaining a large army and

the harsh realities of eleventh-century warfare.

In conclusion, the article demonstrates that Arabic historical sources generally regard Tughril Beg as a powerful state-builder, a protector who restored the functional authority of the Abbasid caliphate, and a sultan who consolidated the Sunni political order. At the same time, the Baghdad experience produced a critical evaluative sphere-particularly concerning urban security, fiscal practices, and marital ties with the caliphal family-generating a limited yet meaningful “zone of ambiguity.” Thus, Tughril Beg emerges as a balanced historical figure whose portrayal combines praise and criticism, offering insight into the political mentality of the eleventh-century Islamic world.

Giriş:

Selçukoğulları, Oğuz boylarından Kınık aşiretinin büyükleri ve önderleridir. Tuğrul Bey, Dukak oğlu Selçuk’un torunu, Mikail’in oğludur. Büyük dedesi Dukak, 302–303/915 yılında İslâm dinini kabul etmiş ve sadık bir Müslüman olmuştur. Aşireti içinde İslâm’ı yaymıştır. Selçukluların yaşama alanı Buhara civarındaki arazi ve çöllerd; yiğitlik ve mertlikleri ile tanınıyorlardı. Selçuklu beyleri, kendilerini Karahanlılar ile Gazneliler arasındaki ihtilafların ortasında bulmuşlardı. İki taraf arasında ılımlı, uyumlu, kendilerini koruyan ve haktan yana bir siyaset izledikleri görülür. Göçebelerin uyguladığı vur-kaç savaş taktiklerini savunmada başarıyla kullanıyorlardı. Saldırıya uğradıklarında çöllere çekilerek takip edilmelerini zorlaştırıyorlardı.¹

Tuğrul Bey ve Çağrı Bey’in babaları Mikail bir savaşta şehit düşmüştü. İki kardeş, çocuk yaşta olduklarından dedeleri Selçuk’un gözetiminde büyüdüler. Amcaları Arslan Yabgu’nun nüfuzu bu dönemde artmaktaydı. Gazneli Sultan Mahmud Sebüktegin ise onun yükselişinden rahatsızdı. Aralarında süregelen çekişmeler sonucu Arslan Yabgu tutsak düşmüş ve Hindistan’a sürgün edilmiştir. Arslan Yabgu’nun yerine oğlu Yusuf İnanç Yabgu geçmiş, ancak Karahanlılar onu 418–419/1028 yılında ele geçirip öldürmüştür.

Bu dönemde Buhara yakınlarında bulunan Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler, Gaznelilerden amcaları Arslan Yabgu’nun serbest bırakılmasını defalarca talep etmişler fakat Sultan Mahmud bu taleplere kulak asmamıştır. Gazneliler ile Karahanlılar arasındaki mücadeleler ve bölgedeki savaşlar nedeniyle sürekli yer değiştirmek zorunda kalan Selçuklular oldukça yıpranmıştı. Bu sebeple Horasan’a yöneldiler. Oradaki Türkmenlerin de katılmasıyla sayıları on bin atlıya aşmıştı.²

Selçukluların genişlemesi ve güçlenmesi, tahta çıkan Gazneli Mesud’u endişelendirmekteydi. Tuğrul Bey, bilinen dirayetiyle Gaznelilerin egemenliğini, hatta doğu sınırlarını koruma görevini üstlenmeyi kabul etmişti. Ancak Sultan Mesud’un endişesi bitmedi. Dolayısıyla iki taraf arasındaki savaşlar devam etti. Güçlenen Selçuklular 429/1037’de İran’ın kuzeyinde Rey’i, 430/1038’de Hemedan’ı aldılar. Aynı yıl Sultan Mesud’un ordusunu tekrar yenerek Horasan’ın merkezi Nişabur’u ele geçirdiler. Böylece Tuğrul Bey Horasan’da tahta oturdu.³

Uzun süren çatışmalar sonunda Sultan Mesud, Selçuklulara karşı büyük bir hamle başlattı. Selçuklu beyleri, Tuğrul Bey’in savaştan kaçınma yönündeki görüşüne rağmen Çağrı

¹ ez-Zehebî, Muhammed b. Osman b. Kaymaz, *Siyerü A’lamin-Nübelâ*, Darü’l-Hadis Yay., Kahire, 1427/2006, c. 13, s. 335; Faruk Sümer, “Selçuklular”, *TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2009, s.365-371.

² İbnü’l-Cevzi, Cemalüd-Din Ebu-l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihil Mülük vel-Ümem*, Darü’l-Kütübül İlmiyye Yay., 1. Baskı, Beyrut, 1412/1992, c.16, s. 85; Sümer, a.g.m., s.365-371.

³ İbnü’l-Esir, Ebü-l-Hasan, Ali b. Ebu-l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi-t-Tarih*, Darü’l Kitab el-Arabi Yay., 1. Baskı, Beyrut, 1417/1997, c. 7, s. 784; el-İsfahanî, İmadüd-Din Ebu-Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Büstani’-l-Cami’ li-Cemi’ Tevarih Ehl-il- Zaman*, el-Mektebe el-Asriyye, 1. Baskı, Sayda ve Beyrut, 1423/2002, s. 284-288; İbnü’l-Cevzi, a.g.e., c.15, s.267-277.

Bey'in ısrarıyla savaşımaya karar verdiler. 431/1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı Selçukluların büyük zaferiyle sonuçlandı. Beyler bu beklenmeyen zaferi Allah'ın bir nimeti olarak değerlendirdiler; atlarından inip şükür secdesi yaptılar.⁴ Böylece Selçuklu Devleti'nin temeli kesin olarak atılmış oldu. Abbasî Halifesi dâhil civardaki hükümdarlara tebşirnameler göndererek, zaferin şükürü olarak İslâm'a hizmet edeceklerini bildirdiler. Bu tebşirname, Tuğrul Bey ile Abbasi Halifesi arasında ilk temasın ve sürekli bir vefa ilişkisinin başlangıcı oldu.

Devletin genişleme stratejisi çerçevesinde Tuğrul Bey, Dandanakan Savaşı'ndan yaklaşık dört yıl sonra (435/1043), Halife'ye bağlılığını ve dine hizmet edeceğini bildiren bir mektup gönderdi. Halife de Başkadı el-Mâverdi aracılığıyla bir cevap gönderdi.⁵ Tuğrul Bey ile Halife el-Kâim arasındaki bu sadakat ilişkisi, ileride Selçukluların Bağdat'a, Irak'a ve Şam'a doğru ilerleyişine vesile olacaktır. Bu gelişme, Tuğrul Bey'in genel genişleme stratejisinin bir parçası olarak görülebilir.

Bağdat'a Hâkim Güçler ve Halife'nin Durumu:

Bu sıralarda Bağdat'ta çeşitli siyasî grupların çekişmeleri hâkimdi. Halife el-Kâim, yetkilerini kaybetmiş ve gelirleri kesintiye uğramıştı. Büveyhîler hilafet sarayına hâkimken, Türk komutan el-Muzaffer Arslan el-Besâsîrî'nin yıldızı parlamış ve Emirü'l-Ümerâ (Beylerbeyi) rütbesine yükselmişti. Halife ile ilişkisi inişli çıkışlıydı. Büveyhîlerin yetkilerini sınırlamış, Halife de onun etkisi altına girmişti. Arap ve Acem beyleri ondan çekiniyor; hatta cuma hutbelerinde adı okunuyordu. Nusaybin ve Musul'un Arap emiri Kureyş b. Bedran b. Mukalled ile Anbar'ın hâkimi olan Arap emiri Dübeyş b. Ali b. Mazyed ile bazen iş birliği yapıyor, bazen ihtilafa düşüyor ve her durumda Irak'ın kaderinde etkili oluyordu. Arslan el-Besâsîrî Halife ile de çatışma yaşamıştı. Halife'nin Tuğrul Bey'den yardım isteyip istemediği tartışmalı olmakla birlikte, aralarındaki ilişkinin güçlü olduğu açıktır.

Tuğrul Bey, Halife'yi esaretten kurtarmak amacıyla 25 Ramazan 447/ 18 Aralık 1055'te Bağdat'ı alarak Arslan el-Besâsîrî'yi Anbar'a püskürttü. Bu, Bağdat'a yaptığı birinci seferdi. Bağdat'ta bulunduğu sırada bazı olumsuz vakalar meydana geldi. Musul'a tayin ettiği amcası oğlu Kutalmış da Arslan el-Besâsîrî ve Anbar emiriyle Sincar'da çatışarak mağlup olmuştu (Şevval 448/Aralık 1056).⁶ Arslan el-Besâsîrî, Musul'da cuma hutbesini Fatimî halifesi adına okutmuş ve kendisini Bağdat'ı yeniden almaya teşvik etmişti.

Bağdat'ta askerlerin halka sıkıntı çıkarması üzerine Halife, Tuğrul Bey'den ya askerleri disiplin altına almasını ya da şehrin dışına çıkarmasını istedi. Tuğrul Bey önce bu kadar askeri zapt etmenin zorluğunu ifade ederek Bağdat dışına çıkmayı kabul etmedi. Daha sonra halk üzerindeki baskı ve zulmün kaldırılması gerektiğini bildirdi ve Musul'a yöneleceğini Halife'ye bildirdi. Tuğrul Bey, Bağdat'ta 13 ay 13 gün kaldıktan sonra Musul'a doğru hareket etti⁷ ve bölgeyi hâkimiyeti altına aldı (10 Zilkade 448/ 19 Ocak 1057).

⁴ İbnül-Esîr, *a.g.e.*, c. 8, s.8-18; Ali Sevim, "Dandanakan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c.8, s. 456-457.

⁵ İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, c.16, s.85.

⁶ Recep ve Şaban/448'de Bağdat'ta veba salgını olmuştur. Bir askerle Bağdat ahalisinden bir saman satıcısı arasında çıkan tartışma sebebiyle askerin kendisini öldüreceğini zannederek halktan yardım istemesi neticesinde, askerlerle kavga çıkmıştır ve halktan ölenler olmuştur. Tuğrul Bey, olayın arkasında Büveyhî el-Melikü'r-Rahim Hüsrev Feyruz'un olduğunu düşünmüştü. Esasta Arslan el-Besâsîrî'nin iş birliği olduğu ancak bu vakitte Kutalmış'un tarafında duran Musul ve Nusaybin Emiri'nin malları da bu fitnede yağmalanmıştır ancak Tuğrul Bey ona iade etmiştir. Savaş sonrası Kutalmış'tan ayrılıp yine Arslan'ın tarafına geçmiştir.

⁷ Selim Kaya, "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, s.451.

Yaklaşık bir yıl sonra (25 Zilkade 449/ 24 Ocak 1058) tekrar Bağdat'a döndü. Musul ve Anbar emirlerini affetti, ancak Arslan el-Besâsîrî teslim olmadı. Harekât sırasında bazı beldeler askerlerce yağmalandı; ancak bir beldenin talanını Tuğrul Bey bizzat engelledi. Sincar halkı direniş gösterince onları öldürttü; sağ kalanları ise üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın ricasıyla affetti. Ardından İbrahim Yınal'ı Musul'a tayin etti. Bağdat'a döndüğünde askerlerin halkın evlerinde yerleşmesini engelledi.

Yaklaşık on ay sonra (26 Ramazan 450/ 16 Kasım 1058) İbrahim Yınal, tahtı ele geçirme hevesine kapılarak ordunun yarısını yanına alıp Hemedan Kalesi'ne yerleşmeye çalıştı. Tuğrul Bey, kendi askerlerinin çoğunu geride bırakarak sekiz günde Hemedan'a ulaştı ve kaleyi ondan önce tuttu. Savaşta Yınal mağlup olup kendi kirişiyle idam edildi.

Bağdat'ı boş bulan Arslan el-Besâsîrî, Musul emiriyle birlikte geri dönerek Halife'yi rehin aldı, hâkimiyet kurdu ve cuma hutbesini Fatimî halifesi adına okuttu. Bu durum bir yıl sürdü. Tuğrul Bey, Yınal meselesini çözdükten sonra toparlanıp tekrar Bağdat'a yöneldi. Çeşitli yollarla Halife'yi salimen kurtardı ve 25 Zilkade 451/3 Ocak 1060 Pazartesi günü ikinci ve son kez Bağdat'ı ele geçirerek Arslan el-Besâsîrî'yi öldürdü. Bundan sonra bölgedeki bütün emîrler Selçuklu hakimiyetini tanıdı. Bağdat'ın tahrip olan yerlerini yeniden inşa ve imar ettirdikten⁸ sonra 5 Rebiülevvel 452/9 Nisan 1060'ta hüküm merkezi Rey'e döndü ve üç yıl beş ay sonra 8 Ramazan 455/5 Eylül 1063 Cuma günü orada vefat etti.

Çalışmada Yararlanılan Arapça Tarih Kaynakları:

Bu çalışmada, aşağıda kısaca tanıtılan Arapça ana tarih kaynaklarından yararlanılarak Tuğrul Bey'in şahsiyeti ve bölgeyi idare tarzı hakkındaki yorumlar incelenmektedir.

1. İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî Târîhi 'l-Mülûk ve 'l-Ümem* (ابن الجوزي، المنتظم في تاريخ الملوك والأمم)

Bu eser, İslam tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Eserde ölüm yıllarına göre yaklaşık 3300 şahsiyet tanıtılmıştır. Olaylar 574/1119 yılına kadar kronolojik olarak kaydedilmiştir. Kaynağın, Tuğrul Bey'in Bağdat'ı ele geçirmesine nispeten yakın bir dönemde yazılmış olması konumuz açısından ayrıca değer taşımaktadır.

2. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî 't-Târîh* (ابن الأثير، الكامل في التاريخ)

Bu eser, kâinatın yaratılışından 628/1230 yılına kadar İslam coğrafyasının doğusu ve batısında cereyan eden olayları kapsamaktadır. Yaklaşık 10 ciltten oluşmaktadır.

3. el-İsfahanî, *el-Büstanü 'l-Câmi li-Cemî' Tevârîhi Ehliz-Zamân* (الإصفهاني، البستان الجامع لجميع تواريخ أهل الزمان)

İslam tarihi alanında önemli olan bu eser, insanlığın başlangıcından 593/1196 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Müellif el-İsfahanî 597/1200'de vefat etmiştir. Ondandır tarih yazan birçok müellif bu eserden faydalanmıştır. Eserin, Tuğrul Bey dönemine nispeten yakın bir dönemde yazılmış olması önemini artırmaktadır.

4. el-İsfahanî, *Târîhu Devleti Âl-i Selçuk* (الإصفهاني، تاريخ دولة آل سلجوق)

⁸ Kaya, a.g.m, s.452.

el-İsfahanî'nin yazdığı ve Bündarî'nin özetlediği bu eser, 1055–1175 yılları arasında kapsamaktadır. Tuğrul Bey'den başlayarak Irak Selçuklu beylerini, vezirleri, kumandanları, dinî makamları ve ayanları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Tuğrul Bey dönemine çok yakınlığı nedeniyle önem taşımaktadır.

5. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (ابن كثير، البداية والنهاية)

Yaklaşık 14 ciltten oluşan bu eser tarih alanında önemli bir kaynak olup kâinatın yaratılışından 767/1365 yılına kadar olan süreci ele almaktadır. Müellifin hadis âlimi olması, tarih olaylarını doğruluk süzgecinden geçirmesine imkân sağlamıştır.

6. es-Suyûtî, *Târîhu 'l-Hulefâ* (تأريخ الخلفاء)

Bu eserde, ilk halife Ebû Bekir'den başlayarak Râşidî, Emevî, Irak Abbasî ve Mısır Abbasî halifelerinin tarihleri anlatılmakta; ayrıca Endülüs, Fatımî ve diğer bazı devletlerin tarihlerine de özetle değinilmektedir.

7. İbnü'l-'Umrânî, *el-İnbâ fî Târîhi 'l-Hulefâ* (ابن العمراني، الإنباء في تاريخ الخلفاء)

İbnü'l-'Umrânî bu eserinde, hicrî birinci yıldan 560/1164 yılına kadar İslam tarihini kaleme almıştır. Kendisi 580/1184'te vefat etmiştir. Hz. Peygamber'den başlayarak Râşidî, Emevî ve Abbasî hilafetlerinin 555/1160 yılına kadar olan haberlerini aktarmaktadır. Bu eser de Tuğrul Bey dönemine nispeten yakınlığı sebebiyle önemlidir.

8. el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Havâdisi 'z-Zamân*

**** (اليافعي، مرآة الجنان وعبرة اليقظان في معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان)**
Eserde hicrî birinci yıldan 750/1339 yılına kadar tarihî olaylar kronolojik olarak verilmiştir. Benzer tarih eserlerinde olduğu gibi, vefat eden meşhur şahsiyetler ölüm yıllarına göre tanıtılmıştır.

9. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (الذهبي، سير أعلام النبلاء)

Hicrî 748/1347'de vefat eden ez-Zehebî, 18 ciltlik bu eserinde 739/1338 yılına kadar halifeler, sultanlar, vezirler, beyler, âlimler, tabipler, şairler ve çeşitli alanlarda öne çıkan şahsiyetlerin hayatlarını geniş şekilde anlatmıştır. Eserde 5964 şahsiyet 35 tabakaya ayrılarak tanıtılmıştır. Bunlar arasında Tuğrul Bey'e de yer verilmiştir.

10. ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*

**** (الذهبي، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام)**
Bu eser 50 cildi aşkın geniş bir İslam tarihi olup Hz. Peygamber'in doğumundan 700/1300 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır. Meşhur şahsiyetler vefat yıllarına göre tanıtılmakta ve çok sayıda tarihî vaka ayrıntılı şekilde sunulmaktadır. Eserde 40.000'den fazla şahsiyet hakkında bilgi yer almaktadır.

11. ez-Zehebî, *el-İber fî Haber-i men Gâber* (الذهبي، العبر في خبر من غبر)

Bu eser, hicrî birinci yıldan 746/1345 yılına kadar kronolojik olarak düzenlenmiş dört ciltlik bir tarih kitabıdır. Her yıl o yıl içinde vefat eden şahsiyetler ele alınmaktadır.

12. İbn Hassûl, Ebü'l-Alâ Muhammed b. Ali, *Tafdîlü'l-Etrâk 'alâ Sâ'iri'l-Ecnâd*

(ابن حَسول، تفضيل الأتراك على سائر الأجناد ومناقب الحضرة العالية السلطانية)
Yazar, eserini Tuğrul Bey'in Bağdat'ı fethinden sonra veziri Kündürî'ye sunmuş ve Tuğrul Bey'e Türkçeye çevrilmesini talep etmiştir. Tuğrul Bey'in meclisinde bizzat bulunduğu olmuştur. Eserde Tuğrul Bey'e birkaç paragraf ve bazı hadiseler kısaca yer verilmiş, anlatılan olaylara ya bizzat şahit olduğunu ya da güvenilir kişilerden aktardığını belirtmiştir. Küçük bir kitapçık olan bu kıymetli eser daha çok Büveyhîlerden bahsetmekte ve Türklerle mukayese yapmaktadır. Müellifin 450/1058'de vefat ettiği dikkate alınırsa Tuğrul Bey'den yalnızca beş yıl sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Arapça Kaynaklarda Tuğrul Bey'in Haslet ve Sıfatları:

Tuğrul Bey'in Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı olduğu, tarihçilerin ittifak ettiği bir konudur. Bağdat'ı ele geçirmesi, ileride Selçukluların Şam'a ve Hicaz'a yayılmasına yol açmıştır. Arapça yazılan temel tarih kitaplarında Tuğrul Bey'in şahsiyeti hakkındaki değerlendirmeyi etkileyen önemli eksenler arasında şu noktalar mülâhaza edilmektedir:

1. Tuğrul Bey'in dindar bir Müslüman ve hükümdarken iyi hasletlere sahip olması.
2. Abbasi hilafetinin can çekişir hâle gelmişken halifeyi ve hilafeti kurtarması.
3. Bu bağlamda, Tuğrul Bey'in Bağdat'ı ele geçirmesiyle Sünniliği desteklemesi, Bağdat üzerinden Mısır/Fatımî (Şîî İsmailî tehlikesini bertaraf etmesi ve Büveyhîlerin tahakkümünü kaldırması.
4. Bağdat'ı ve Irak'ı alışı sırasında yağma, gasp ve kadınlara tecavüz vakaları ve imarı ihmal etmesi.
5. Halife el-Kâim'e rağmen kızıyla evlenmesi ve özellikle bu evliliği gerçekleştirmek için Halife el-Kâim üzerinde uyguladığı baskı.

Arapça kaynaklarda Tuğrul Bey'in şahsiyeti hakkındaki tespitlerde, yukarıda geçen konuların etkisi görülmektedir. Dindarlık, hayırseverlik, kan dökmemeye meyilli oluşu gibi kişisel sıfatları kabul edilmiş bir gerçek olmakla birlikte, ordusunun bazı davranışlarından dolayı kendisine zulüm isnat edilmesi gibi konular tartışmaya açıktır.

Dikkate şayan önemli husus ise, Tuğrul Bey'in Abbasî Halifesini kurtarmak ve Bağdat'ı ele geçirmek amacıyla Selçuklu Devleti'nin genişleme maksadı üzerinde yoğunlaşmadığı izlenimidir. Oysa harekâtta ve harekât aşamalarında Selçuklu Devleti'ni genişletmek ve nüfuzunu pekiştirmek çok bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Kaynaklarda, Tuğrul Bey'in Irak topraklarını ele geçirmesinden genel bir memnuniyet sezilmektedir.

Bu genel ve ön tespitlerden sonra, Arapça tarih kitaplarında Tuğrul Bey'in Bağdat'ta ve Irak'ta uyguladığı politikalara ve özellikle bu açıdan kendisine nasıl bakıldığına, şahsiyetinin (karakterinin) nasıl değerlendirildiğine geçebiliriz.

İbn Kesîr'e göre Sultan Tuğrul Bey; halîm, tahammüllü, sır saklayan, beş vakit namazını kılan, Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutan, daima beyaz elbise giyen ve

hayırsever birisidir.⁹ Ayrıca sultanın Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Sünnîleri kayırdığından ve diğer başarılı faaliyetlerinden dolayı “Allah’a hamdolsun”, “Allah’ın ihsanıdır” ve “İslâm adına Allah ona hayırlar ihsan eylesin” gibi ibarelerle övüldüğü görülmektedir.¹⁰ Bununla beraber, Tuğrul Bey’in ordusunun Bağdat ahalisine çeşitli eziyetlerde bulunduğunu, Bağdat’ta iki kadın hamamını basan askerlerin kadınlara dokunduğunu ve ancak halkın müdahalesiyle onların güçlükle kurtarıldığını; Musul’a doğru yöneldiklerinde köyleri talan ettiklerini ve “belki” de “bazı” kadınlara dokunduklarını esefle dile getirmektedir.¹¹

Yâfi’ye göre de Sultan hilimli, beş vakit namazını cemaatle kılmaya bağlı, bolca sadaka veren, camiler yaptıran bir hükümdardır ve “Hep derdi ki: Bir ev yaptırırsam, yanında bir cami de yaptırmazsam, Allah huzurunda hicap duyarım” sözleriyle anılmaktadır.¹²

İbn Hassûl, Tuğrul Bey’in kan dökmeyi sevmemesine ve merhamet seciyesine değinerek, isyan eden bir Büveyhî emirinin tutsak olarak ve ölüm korkusu içinde titreyerek huzuruna çıkarıldığında, herkes onun idam edileceğini beklerken, Tuğrul Bey’in kalkıp onu kucakladığını ve affettiğini övgüyle nakletmektedir.¹³

Yağma ve talandan kaçındığına örnek olarak, İsfahan halkı isyan edip kendisine karşı savaştığı için birçok can ve mal pahasına şehri kuşatmış ve sonunda kılıçla ele geçirmiştir; ancak onları affetmiş, “kılıç hakkı”nı uygulamamış ve şehri talan ettirmemiştir.¹⁴

İbn Hassûl, adaleti ve takvası hakkında kadıların, vezirlerin, kâtiplerin ve kendisinin de bulunduğu bir mecliste geçen bir hadiseyi rivayet etmektedir. Tuğrul Bey’in bir emire yazılı olarak verdiği bir mukataa metninde “elinden geri almamak” şartı konulmuştu. Metin okunurken mecliste bulunan herkesin gözünden kaçtığı hâlde, Tuğrul Bey müdahale ederek “Halka zulüm etmemek ve kimsenin mülküne el koymamak” kaydını koydurmuştur.¹⁵

İbn Hassûl, Tuğrul Bey’in hiç kimsenin umudunu boşa çıkarmadığını, hiçbir âlimi azarlamadığını, hiçbir zulme yol açmadığını ve hiçbir suça izin vermediğini söyleyerek onu bu sıfatlarla vasıflandırmaktadır.¹⁶ Eserinde doğruları yazdığını taahhüt ettiği hâlde devlet adamı oluşu ve aynı zamanda Tuğrul Bey’le çağdaşlığı, sözlerinde bir miktar kuşku çağrıştırabilir. Ancak zaman akışı içinde ve Tuğrul Bey’den sonra yazılan eserlerde İbn Hassûl’un ve diğer tarihçilerin tespit ettiği sıfatların doğruluğu ortaya çıkmıştır.

İbnü’l-Esîr, Tuğrul Bey’in şahsiyeti hakkında biraz daha detaylı bilgiler vermektedir. Sultanın akıllı, halim-selim, hoşlanmadığı durumlara tahammüllü, sırlarını saklama özelliği birçok kimsenin üstünde olan, müsamahalı, affedici ve cömert olduğunu vakalarla ifade etmektedir.¹⁷ Çağrı Bey’i Nişabur’u talan etmekten alıkoymasını, yağmacılıktan kaçındığına

⁹ İbn Kesîr, Ebu-l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ven-Nihaye*, Dar el- Fikr Yay., Beyrut, 1407/1986, c. 12, s. 89. Beyaz elbise giymesi tevazu ve ölümü bekleme alametidir. Ayrıca, o dönemde Türklerde beyaz giysi matem tutma rengiydi.

¹⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 12, s.69.

¹¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 12, s.69.

¹² el-Yafi’i, Abdullah b. Esad b. Ali, *Mirât -ül-Cinan ve ‘Ibret-ül-Yakzan fî Ma’rifet ma Yu’teber min Havadisî’z-Zeman*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye Yay., 1. Baskı, Beyrut, 1417/1997, c. 3, s.59.

¹³ İbn Hassûl, el-Vezir Ebu-‘Alâ, *Tafdîl-ül- Etrâk ‘ala Sâiri’l-Ecnad*, (Tıpkı basım), Bülleten, Ankara, 1940, s. 48.

¹⁴ İbn Hassûl, *a.g.e.*, s.49.

¹⁵ İbn Hassûl, *a.g.e.*, s.50.

¹⁶ İbn Hassûl, *a.g.e.*, s.50.

¹⁷ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.184-185.

örnek olarak göstermektedir. Tuğrul Bey'in ele geçirdiği yerlerin yağma ve talan edilmesinden kaçındığını açıkça ifade etmektedir.¹⁸

Diğer tarihçiler gibi sultanın dindar kişiliğini, beş vakit namazlara riayet ettiğini ve haftanın iki günü oruç tuttuğunu söylemekle beraber İbnü'l-Esîr, onun zalim ve diktatör olduğunu ve "hizmetlerini zulüm gölgesinde icra ettiğini" beyan etmektedir. Böyle bir sonuca varmasını, askerlerin gece gündüz ahaliden mal gasp etmelerine ve davranışlarında serbest bırakılmalarına dayandırmaktadır.¹⁹ Bu çelişkili ifadelerden anlaşıldığı üzere, Tuğrul Bey'in şahsiyetine yakıştırmadığı vakaları askerlerin yaptığını, ancak onları alıkoymamasını yermektedir. Nitekim bu vakalar Halife el-Kâim ile Tuğrul Bey arasında da konuşulmuştur; Tuğrul Bey mazeretlerini bildirmiş, 50 bin kişilik bir ordunun zaptının zor olduğunu beyan etmiş ve bir nevi çare bularak askerleri Bağdat'tan uzaklaştırıp Musul'a sevk etmiştir.

Tuğrul Bey'in Bağdat'a 50 bin kişilik bir ordu ile iki kez girmesi ve oradan Musul'a yönelmesi; böyle bir ordunun sevk ve iâşesinin sağlanması, geniş bir coğrafyada hareket ettirilmesi, düzen ve asayişin teminindeki güçlükler ve o dönemin savaş kuralları içinde yağmanın yaygın oluşu dikkate alındığında, bazı uygunsuz hadiselerin kaçınılmaz olduğu ve bu bağlamda ileri sürdüğü mazeretin makul ve geçerli sayılabileceği kabul edilebilir. Ancak Tuğrul Bey'in uygunsuz ve yağma vakalarını sınırlandırmaya çalıştığı da birçok kez görülmüştür. Bu gibi hadiselerden dolayı Tuğrul Bey'in şahsına "zulümle şaibeli adalet", "zulüm" ve "kasvet" sıfatlarını yakıştırmak, ortamın tüm şartlarını göz önünde bulundurmamaktan veya eksik değerlendirmekten kaynaklanmaktadır. Nitekim Halife el-Kâim, bazı olumsuz vakalardan dolayı Bağdat ahalisinin şikâyetlerini Tuğrul Bey'e ilettiğinde, o da bu tür mazeretleri kendisine beyan etmiş ve çözüm bulmaya çalışmıştır.²⁰ Hatta Bağdat'tan Musul'a hareket etmesinin sebeplerinden biri de Bağdat halkı üzerindeki baskıyı hafifletmektir.

Tuğrul Bey, bir yandan olumsuz davranışları en düşük seviyeye çekmeye çalışırken, diğer yandan günün şartları içinde büyük bir ordunun dağılmasını önlemek için sevk ve iâşesini sağlamaya, düşman safında bulunanları korkutmaya ve cezalandırmaya gayret ediyordu. Adaleti uygulama ve yağmacılıktan kaçınma çabaları ile devletçe zorunlu yönetim tedbirlerine birlikte bakmak gerekir. Tuğrul Bey idareyi bu iki unsur arasında titiz ve hassas bir denge üzerinde yürütmüştür. Tarihçilerin genel değerlendirmesinin de bu yönde olduğu anlaşılmaktadır.

es-Suyûtî'nin ifadelerinden, Tuğrul Bey'e karşı soğuk olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esîr kadar "zalim" ve "baskıcı" gibi açık sözler kullanmadığı hâlde, belki daha ağır sayılabilecek beddualarla onu kınamıştır. Getirdiği mali yükleri eleştirmesinin yanında, esas olarak Tuğrul Bey'in halifenin kızıyla evlenmesini hoş karşılamamaktadır. Suyûtî, "Büveyhîlerin halifelere tahakküm etmesine rağmen böyle bir evliliğe nail olmadıklarını, ancak şimdilerde zamanımızın halifesinin, sultana değil sultanın bir memlûküne bile kızını evlendirdiğini" belirttikten sonra "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" demektedir.²¹ Suyûtî, gerek

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.7, s.784.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.184.

²⁰ İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s.3-4; 8-29.

²¹ es-Suyûtî, Celâlüd-Din Abdurrahman b. Ebu-Bekir, *Tarihu'l-Hulefâ*, Mektebet Nezar el-Baz yay., 1. Baskı, 1425/2004, s. 299. es-Suyûtî'nin, kendi "Zamanın Halifesi" hakkındaki sözüne ışık tutmak için, vefatı 911/ 1505 olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Yani vefatı Tuğrul Bey'den yaklaşık 4,5 asır sonradır. "İnnâ Lillah ve innâ ileyhi rac'un" âyet-i kerimenin söylenmesi ise derin üzüntüyü ifade etmektedir.

bu evlilikten ve gerekse Tuğrul Bey'in Bağdat'ı ve Irak'ı vergiye bağlamasından dolayı onu yermiş ve "Allah onu affetmesin" şeklindeki beddua cümlesini kullanmıştır.²²

Arapça tarih kaynaklarında halife kızıyla evlenme meselesine bakış açısı, dönemin dinî ve sosyal gelenekleri üzerinden şekillenmiştir. O dönemin anlayışına göre bir Hâşimî kadın, hele halifenin kızı olunca, Hâşimî olmayan bir Arap'la veya sultan bile olsa bir Türk ile evlenmesi, sosyal açıdan evlilikte dengesizlik olarak değerlendirilmekteydi. Taraflar arasında denkliğin olmadığı düşünülen bir evliliklere hoş bakılmamaktaydı. Soylu sınıfların evliliklerinde nüfuz meselesi de gözetilmekteydi. Evlendirilen halife kızı olunca, işe siyasî denklik de karışmıştır. İşte Selçuklu hâkimiyetini İslâm âleminde pekiştirmek amacıyla Tuğrul Bey'in kardeşi kızı Hatice Arslan Hatun, Halife el-Kâim ile evlenmiştir. Tuğrul Bey'in de halifenin kızıyla evlenmesi bazı tarihçiler tarafından "kıvanç ve böbürlenme" maksadıyla yapılmış bir evlilik olarak değerlendirilmiştir. Halife el-Kâim, bu evliliği siyasi, sosyal ve dinî sebeplerle gönül hoşluğuyla değil kerhen onaylamıştır.

Tuğrul Bey'in halifenin kızıyla evlenmesinde siyasi ve dini mülâhazalar yanında, Hatice Arslan Hatun'un da halife ile evlenmesi iki taraf arasında denklik arayışı olarak düşünülebilir. Olayın detaylarındaki talep şekli, uygulanan baskı, halifenin gelirlerini ve masraflarını sınırlandırma çabası ve bu bağlamda Hatice Arslan Hatun'u hilafet evinden alıp Rey'e götürmek gibi çekişmeler,²³ Tuğrul Bey'in saltanat gereklerini ve devlet adamlığını üstün bir dirayetle icra ettiğine işaret eder. Zaten Tuğrul Bey'in bu evliliği, konumunun ve makamının halifeye eşit olduğunu ifade etmek istediği açıktır. Gerçekten de bu evlilik, hilafet makamı ile Türk sultanları makamı arasındaki ilişki bakımından tarihî bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

ez-Zehebî de halifenin bu evliliği istemediğini, bunun ona elem ve hüzn verdiğini; el-Kâim'den sonra gelen zayıf halifelerin de sultanların hizmetindeki beylerle kızlarını evlendirmeyi istemediklerini söylemektedir.²⁴ İbnü'l-'Umrânî de Tuğrul Bey'in halifenin kızıyla evlenmesine değinmekte ve Tuğrul Bey'in bu evlilik ile maksadının "hemcinsleri" arasında konum ve statü kazanarak kıvanç duymak ve üstünlük kazanmak olarak nitelemektedir.²⁵ Ancak böbürlenme ve kıvançlanmayı yalnızca "hemcinsleri" arasında olmakla sınırlaması isabetli değildir; Tuğrul Bey'in uygulamaları bu sınırlandırmayı aşmıştır

Arapça kaynaklarda, Tuğrul Bey'in halife el-Kâim'in kızıyla kerhen ve baskı kullanarak evlenmesini içine sindiremeyen; Bağdatlıların üzerine vergi koymasını hoş görmeyen tarihçiler de vardır. Ancak kınamaları, bir tür "şaibe" ve "geneller" içinde "istisnalar" olarak sunulmuştur. Özellikle bu evlilikten veya uyguladığı vergilerden dolayı Süyûtî'nin "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" ve "Allah onu affetmesin" sözleri ve öfkesi hatırlanmalıdır. Diğer kaynakların böyle ağır ve sert sözler söylemedikleri görülmektedir.

Diğer tarihçiler gibi ez-Zehebî de Tuğrul Bey'i hilm, cömertlik, namazlarına devamlılık, haftada iki gün oruç tutma ve camiler yaptırma özellikleriyle övmektedir. Ayrıca "Râfızîleri" etkisizleştirdiğini ve onların şiarlarını (simgelerini) ortadan kaldırdığını da kaydetmektedir.²⁶ Tuğrul Bey'in ordusunu Bağdat'ta fışk u fesat çıkarmakla, evlere el koymakla, iki kadın hamamını basıp beğendikleri kadınları götürmekle suçlamaktadır.²⁷ İbn

²² es-Suyûtî, *a.g.e.*, s.299.

²³ İbnü'l-'Umrânî, *el-İnbâ fî Tarihi'l-Hulefâ*, Darü'l- Âfakul- 'Arabiyye, 1. baskı, Kahire, 1421/2001, s. 197.

²⁴ ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.13, s.339.

²⁵ İbnü'l-'Umrânî, *a.g.e.*, s.198.

²⁶ ez-Zehebî, *el- Iber fî Haber Men Gaber*, Darü'l-Kütüb-il-miyye yay., Beyrut, Yayın yılı yok, c. 2, s.304; ez-Zehebî, *Siyer*, c.13, s.335.

²⁷ ez-Zehebî, *el- Iber*, c.2, s.303.

Kesîr ise iki kadın hamamının basıldığını, halkın kadınları askerlerin elinden güçlkle kurtardığını söylemektedir.

ez-Zehebî, sultanın “umumen” âdil, hilimli, eli açık (cömert), namazlarına bağlı, Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutan ve camiler yaptıran biri olduğunu söyledikten sonra, “zulümle şaibeli bir adaletle kendini halka sevdirdiğini” kaydetmektedir.²⁸ Adaletini “umumen” ifadesiyle niteledikten sonra, içinde terslik barındıran “zulümle şaibeli bir adalet” ve “kendini halka sevdirmek” ibarelerini de kullanmaktadır. ez-Zehebî’nin ince bir sınırla çizdiği bu değerlendirmesini, objektif bir bakış örneği sayabiliriz. Ordunun bazı aykırı davranışlarını zulüm ve fık sayıp yermesi ve dolayısıyla Tuğrul Bey’in “zulümle şaibeli bir adaletle kendini halka sevdirdiğini” söylemesi, çalkantılı harekât ortamında olumsuz vakaları bütünüyle zapt etmekten aciz kalması ve saltanatın gerektirdiği disiplinli icraatla birlikte yorumlandığında daha gerçekçi görünmektedir. Aynı ifadelerden, isteği dışında cereyan eden vakaları sınırlamaya çalışmak suretiyle kendini halka sevdirmeye çalıştığı anlamı da çıkarılabilir. Bu cümlelerden ez-Zehebî’nin de Tuğrul Bey’e mazeret kapısı araladığı anlaşılabilir. Bu tür vakalara engel olamadığı ve memleketi imar konusunda yetersiz kaldığına dair mazeretleri Halifeye ve kardeşi Çağrı Bey’e de beyan ettiği olmuştur. Özellikle çalkantılı ve savaş ortamında bu tür olayları tamamen engellenmenin zorluğu ve bazı icraatın hükümdarlık gereği açısından kabullenilmesi makul görülmektedir.

İbnü’l-Esîr’in de Tuğrul Bey’in uygulamalarının “zulüm ve kasvet gölgesinde gerçekleştiği” ifadesi az önce geçmişti. Bunun yanında sultanın dinî hizmetleri için “Allah ona rahmet eylesin” diyerek memnuniyetini de ifade etmektedir. Tuğrul Bey’i yerdığı konularda ise el-Zehebî’nin yaklaşımına benzer bir tutum sergilemektedir. İbnü’l-Esîr’in görüşü de savaş bağlamında hükümdarlık ve zapt u rapt icraatlarıyla yorumlanabilir. Zaten bu tür şikâyetler kardeşi Çağrı Bey’e de ulaşmış, Tuğrul Bey ona cevaben bu meyanda mazeretler bildirmiştir.

Dinî sebeplerin, İbn Kesîr’in değerlendirmesine de yansıdığı görülmektedir. Tuğrul Bey’in Bağdat’ı alması ve İsmailî taifesinden olan Mısır Fatımîlerini bertaraf etmesi sebebiyle “Allah’a hamdolsun” demektedir. Ordusunun talan, yağma ve benzeri fiillerini, diğer birçok tarihçi gibi yalın şekilde ve yorumsuz olarak kaydeder; yani vakaları kınamakla birlikte bunları zulüm ve kasvet kavramlarıyla nitelemekten kaçınır.

Arapça tarih kaynaklarında Tuğrul Bey’in dikkat çeken bir diğer sıfatı da kabiliyetli bir devlet yöneticisi oluşudur. İbnü’l-Cevzî’nin “tedbiri güzel, hikmetli” ve İbnü’l-Esîr’in “akıllı, hilm sahibi, çok tahammüllü” ifadeleri böyle bir anlam taşımaktadır. Kaynaklarda nakledilen icraatları, üstün devlet idaresi yeteneğini örneklerle teyit etmektedir. Halifeye mutlak bağlılığına karşın saltanat gereklerini de icra ettiği görülmektedir. Hassas bir denge üzerinde hareket ettiği gözlemlenmektedir. Kaynaklarda saltanat kudretine ve devlet idaresindeki dirayetine, halifeye bağlılıkla birlikte saltanat gereklerini gerektiği gibi uyguladığına işaret eden birçok hadiseye yer verilmektedir.

Bu bağlamda, Tuğrul Bey’in amcası oğlu Resul Tekin’in isyan etmesi sonucu tutsak düşmesi ve halifeye gönderilmesi olayı zikredilmektedir. Resul Tekin, halifenin yanında bulunmasından yararlanarak cezadan kurtulmak için hilafet evine sığınmıştır. Sığınmacı olması ve gelenekler gereği Halife el-Kâim, Tuğrul Bey’den onun affedilmesini istemiştir. Tuğrul Bey ise saltanat kudretini göstererek onun hürmete layık olmadığını, herkesin “kendi makamını bilmesi ve sayması gerektiğini”, bu sebeple öldürülmesi gerektiğini halifeye bildirmiştir.

²⁸ ez-Zehebî, *Siyer*, c.13, s.335.

Kaynaklarda, halifeye karşı böyle bir tavır sergilemenin daha önce görülmediği ifade edilmektedir.

İki tarafın diretmesi sonucunda orta bir yol bulunarak uzlaşmaya varılmıştır. Resul Tekin'in cezadan kurtulması için sığındığı hilafet evinden dışarı çıkmaması ve ayrılmaması şartıyla cezasının düşürülmesi kararlaştırılmıştır. Konuyla ilgili ilan edilen hilafet fermanında, Tuğrul Bey'e saygıda bulunularak gelenek dışı ve daha önce hiç kimse hakkında uygulanmamış bir tasarrufa gidildiği, Resul Tekin'in hilafet evinde tutuklu kalacağı açıklanmıştır. Ayrıca durumun Sultan Tuğrul Bey tarafından da kabul edilmesi şartına işaret edilmiştir. Nitekim Tuğrul Bey'in rızası fiilen alınmıştır. Yani bu uzlaşma karşılıklı bir anlaşmaya bağlanmıştır. İbnü'l-Esîr bu hadiseyi şöyle yorumlamaktadır: "Büveyhîler döneminde hilafet evi, korku duyan makam sahiplerinin sığındığı bir yuva idi. Selçuklular zamanında ise Resul Tekin'in durumu sultanın rızasına bağlı kılınarak ilk defa başka bir yol izlenmiş oldu."²⁹ İbnü'l-Esîr'in tespit ettiği, Tuğrul Bey'in mutlak bağlılık gösterdiği halifeye karşı kullandığı bu saltanat iradesi, hâkimiyet kudretinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Arapça tarih kaynaklarında Tuğrul Bey'in askerî yetenekleri, dehası ve cesareti de övülmektedir. Bağdat'a ilk girişi sonrasında kardeşi İbrahim Yınal ile aralarında gelişen hadiseye karşı takındığı tavır, buna bir örnektir. Sultan Tuğrul Bey, üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın geçmişte bir suçunu affetmiş, Bağdat'ı aldıktan ve Musul'u da zaptettikten sonra onu Musul'a tayin etmiştir. Bağdat'tan Nusaybin dolaylarına yöneldiği sırada İbrahim Yınal, Mısır Fatımî halifesinin ve ona tâbi bazı mahallî güçlerin vaatlerine kanarak ordunun yarısını başkent Rey'e çekip tek başına iktidar olma hevesine kapılmıştır. Tuğrul Bey, cesur ve hızlı bir hareketle, kendi askerlerinin çoğunu arkada bırakarak Musul'dan Rey'e sekiz günde ulaşmış ve kaleye Yınal'dan önce yerleşmiştir. Sonuçta Yınal'ı ele geçirip yay kırıyla idam ettirmiştir.³⁰ Böyle cesurane, hızlı ve yorucu bir harekete kalkıştığında yaklaşık 64 yaşındaydı.

Diğer taraftan, Tuğrul Bey'in Bağdat harekâtı sonucunda ortaya çıkan tahribata da kaynaklarda yer verilmiştir. Tuğrul Bey'in aldığı bölgeleri tahrip ettiği söylene de, açık veya kapalı bir biçimde mazeretlerine de yer verilmiştir. Yani dengeli ve objektif bir tenkit üslubu göze çarpmaktadır.

Tenkit ve mazeret bağlamında zikredilen bir hadisede, Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey ona bir mektup göndererek: "Açtığın ve ele geçirdiğin toprakların harap olup, ahalinin de buraları bırakıp göçmek zorunda kaldığını duydum. Allah'ın kullarına ve onların mülkiyet haklarına riayet etmemek Allah'a karşı isyandır. Sen de bilirsin ki bu kötü bir şöhet doğurur ve reayayı ürkütür" demektedir. Kaynaklarda Tuğrul Bey'in buna mazeret beyan ederek cevaben şöyle yazdığı nakledilir: "Benim aldığım topraklar benden öncekiler tarafından harap edilmiştir. Düşmanlar bu toprakları kuşatmış bekleyişte iken ve dolayısıyla buraları devamlı askerle basmak zorunluluğu varken, zararları telafi etmeye imkân bulunamamaktadır."³¹

Bağdat yakınlarında bulunan Nehrevan sulama kanallarını ıslah etmesi ve Bağdat'ta Kerh bölgesinin sulama kanalı çıkışlarını tamir ettirmesi gibi olumlu icraatlarından da bahsedilmektedir.³² Kaynakların, Tuğrul Bey Bağdat'ı aldıktan sonra surları genişletmesini, hükümet konağı olarak saray yaptırmasını, harap çarşıları ihya etmesini, camiler yaptırmasını, veziri Kündürî'nin bir yangından kurtarılan kitapları satın almasını ve benzeri konuları tespit

²⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.148-149.

³⁰ İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, c.16, s.151-152, 157.

³¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.165-166.

³² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.170.

etmesi; onun imara ve ilmin yayılmasına verdiği önemi teyit etmekte ve lehine insaflı, objektif bir duruş sergilemektedir.

Gerçekten de Tuğrul Bey'in Bağdat'a ve Irak topraklarına girdiği yıllarda, saltanat mücadeleleri yanı sıra bölgede veba salgınları, kıtlıklar, özellikle Dicle Nehri taşkınları ve mahallî savaşlar yaygındı. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, fırsat buldukça imar çabalarına yöneldiği de kaynaklarda tespit edilmektedir. Mesela Tuğrul Bey Bağdat'ı aldıktan sonra yakın civardaki Vasıt'a yöneldiğinde, burayı talan edilmiş ve harap hâlde bulmuştur. Buraların yeniden imar edilmesine imkân sağlamak için yıllık 200 bin dinar karşılığında iktâyâ bağlamıştır.³³ Yani toprakların imarı için bir düzenleme yapmıştır. Benzer düzenlemelerin her tarafta uygulandığı, tarihçilerin ıslah çabalarını da dile getirmesinden anlaşılmaktadır.

Tuğrul Bey, imar ve ilmin gelişmesi için güvenlik, istikrar ve düzenin yerleşmesi şartını elbette idrak etmekteydi. Nitekim kaynaklarda uyguladığı icraat çerçevesinde Bağdat'tan Rey'e doğru hareket etmeden önce Bursuk (Porsuk) Bey'i Bağdat Şahnesi olarak ataması ve iktâlar tayin etmesi övülmüştür.³⁴

Kaynaklar, Tuğrul Bey'in Bağdat'ı alış sırasında belirlediği şu üç amaca da yer vermektedir:

1. Halifeyi esaretten kurtarmak, ona hizmet etmek ve meşru hilafeti ayakta tutmak.
2. Irak'tan Mekke'ye giden hac yolu güvenliğini sağlamak ve kendisinin de hac farızasını eda etmesi.
3. Mısır'a yönelip Fatimî hilafetini ortadan kaldırmak.³⁵

Bağdat'a girmeden önce bu hedefleri ilan etmesi, Tuğrul Bey'in stratejik amaçlarını uygulamaya koyma yeteneğini ortaya koymaktadır. Bu hedeflerle Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti'nin batı cihetlerine genişleme stratejisine meşru zemin hazırlığını ve bir nevi ilanını gerçekleştirmiş sayılabilir. Bağdat'a Selçukluların seferi, sadece bu yönüyle ele alınmamıştır. Halife el-Kâim'i kurtarma hedefi ve Halifeye bağlılık, Selçukluların batıya doğru uzanıp Irak'a, Şam'a ve Hicaz'a yayılmasına vesile olmuş ve Selçuklu Devleti'nin genişleme stratejisinin bir parçası hâline gelmiştir. Aslında meşru Halife el-Kâim'e bağlılığına ve onu sahiplenmesine, Tuğrul Bey'in stratejik ufku ve Selçuklu sınırlarını genişletme amacı çerçevesinde üstün tedbir yeteneğinin bir tezahürü olarak da bakılmalıdır.

Tuğrul Bey'in şahsiyetini ve sıfatlarını, devlet idaresini ve saltanat icrasını önemli bir tarihçi olan İsfahanî şu cümlelerle anlatmaktadır: *"Tuğrul Bey, mütedeyyin, hikmetli, akıllı, açık sözlü, üstün görüşlü, başarılı, makamında muktedir, saltanatında mütemekkin, rica ve ümit merci'i olmakla beraber, ondan korkulur ve çekinilirdi; arzuların gerçekleşme umudu olmakla beraber, ondan sakınılırdı. Bu haller zımnında Sultan, öz kulağıyla dinlemekteydi, öz gözüyle izlemekteydi ve öz izniyle ve düşüncesiyle kararları hükme bağlamaktaydı veya vazgeçmekteydi"*³⁶

³³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.166.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.8, s.167; Kaya, *a.g.m.*, s.452.

³⁵ İbnü'l-'Umranî, *a.g.e.*, s.189.

³⁶ el-İsfahanî, *Tarihu Devlet-i Âl-i Selçuk: İhtisar: el-Fetih b. Ali el-Bundarî, el-Âfaku'l-Cedide Yay.*, 2. baskı, Beyrut, 1987, s.12.

Tuğrul Bey'in Unvan ve Lakapları:

Tuğrul Bey, Arapça kaynaklardan tespit ettiğimiz aşağıdaki unvanları ve lakapları layıkıyla kazanmıştır:

Sultan, el-Sultânü'l-Kebîr (Büyük Sultan), el-Sultânü'l-Muazzam (Yüce Sultan), Sultanü bilâdi'llâh (Allah diyarının sultanı), Sultanü'l-âlem (dünyanın sultanı), Melikü'l-İslâm (İslâm'ın meliki), Melikü'l-İslâm ve'l-Müslimîn (İslâm'ın ve Müslümanların meliki), Melikü'l-Meşârik ve'l-Megârib (doğunun ve batının meliki), Şehinşâhü'l-Meşârik ve'l-Megârib (doğunun ve batının şahlar şahı), Muazzam Şehinşâh (yüce şahlar şahı), Şehinşâhü'l-ecellü'l-a'zam (en yüce ve en muazzam şahlar şahı), Muhyî'l-İslâm (İslâm'ı ihya eden), Ğıyâsü 'ibâdi'llâh (Allah kullarının mededi), Ğıyâsü'l-Müslimîn (Müslümanların yardımcısı), Bahâü dîni'llâh (Allah dininin aydınlığı), Halîfetü'l-İmâm (Halifenin halifesi (vekili), Yemînü halîfeti Emîri'l-mü'minîn (müminler emirinin sağ kolu), Rüknu'd-dîn (dinin temel taşı), Rüknu'd-devle (devletin temeli), el-Emîrû'l-celîl Rüknu'd-dîn ve'd-devle (din ve devletin temeli yüce emir), Burhânü Emîri'l-mü'minîn (müminler emirinin delili), Mevlâ Emîri'l-mü'minîn (müminler emirinin tâbii).³⁷

Sonuç:

Tuğrul Bey'in, geleneksel olarak Arap toprakları sayılan Irak'ta etkin faaliyetlerde bulunması, sonrasında da Selçukluların Şam ve Hicaz'a kadar inkişafı, onun şahsiyetine ve idareciliğine Arapça kaynakların olumlu bakışına engel olmamıştır. Bazı konularda tenkit edilmiş olmakla beraber, idareciliği, hasletleri ve şahsiyeti iyi olarak genel bir kabul görmektedir.

Arapça tarih kaynakları, Tuğrul Bey'i dindar, hikmetle davranan, öfkesini yenen, dirayetli, makamında muktedir, heybetinden çekinilen, saltanat işlerini bizzat gözeten; genelde âdil, talan ve yağmadan kaçınan, kan dökmekten sakınan bir şahsiyet olarak tanıtmaktadır. Üstün devlet adamlığı, kabiliyetleri ve başarıları neticesinde, layıkıyla en yüce resmî unvan, lakap ve vasıflara sahip olmuştur.

Kaynaklar:

İbn Hassûl, el-Vezîr Ebü'l-Alâ, *Tafdîlü'l-Etrâk 'alâ Sâiri'l-Ecnâd*, Bülten yay., Ankara, 1940.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fikr yay., c. 1-12, Beyrut, 1407/1986.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Müntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yay., 1. Baskı, Beyrut.

İbnü'l-Esîr, Abü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dârü'l-Kitâb el-Arabî yay., 1. baskı, Beyrut, 1417/1997, c. 7.

İbnü'l-'Umrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, Dârü'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire, 1. baskı, 1421/2001.

³⁷ İbnü'l-'Umrânî, *a.g.e.*, s. 190; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. 16, s.19-20, 46, 72; Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyat-ül-Meşahîr vel-'A'lam*, tahkik: el-Tedmürî, el-Kitab -ul-'Arabî yay., 2. Baskı, Beyrut, 1413/1993, c.30, s. 27, 378; İbn Hassûl, *a.g.e.*, s.45-44.

el-İsfahanî, İmâdüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Büstân el-Câmi' li-Cemî' Tevârîhi Ehli'z-Zamân*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. baskı, Beyrut, 1423/2002.

el-İsfahanî, İmâdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hâmid, *Târîhu Devleti Âl-i Selçuk*, ihtisar: el-Feth b. Ali el-Bündârî, el-Âfâku'l-Cedîde yay., 2. baskı, Beyrut, 1987.

Kaya, Selim, "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, s. 447-461.

Sevim, Ali, "Dandanakan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. 8.

Sümer, Faruk, "Selçuklular" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. 36.

es-Suyutî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Mektebetü Nezâr el-Bâz yay., 1. baskı, 1425/2004.

el-Yâfî'î, Abdullah b. Es'ad b. Ali, *Mir'âtü'l-Cinân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rîfeti mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yay., 1. baskı, Beyrut, 1417/1997, c. 3.

ez-Zehebî, Muhammed b. Osman b. Kaymâz, *el-'İber fî Haber men Gaber*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, yayım yılı yok, c. 2.

ez-Zehebî, Muhammed b. Osman b. Kaymâz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dârü'l-Hadîs yay., Kahire, 1427/2006, c. 13.

ez-Zehebî, Muhammed b. Osman b. Kaymâz, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. et-Tedmürî, el-Kitâb el-'Arabî yay., 2. baskı, Beyrut, 1413/1993, c. 30.